

*Stručni rad
Professional paper*

JEL Klasifikacija: JEL: Z32; O12

Semiha Repak • Damir Muhić*

TURIZAM U EKONOMSKOJ POLITICI BOSNE I HERCEGOVINE

TOURISM IN ECONOMIC POLICY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Sažetak

Za razliku od ostalih djelatnosti, koje su predmet programa mjera ekonomske politike, turizam je multidisciplinarna i naučna disciplina, istovremeno ekonomska i geografska, te kao takva nameće potrebu njenog sagledavanja sa jednog i drugog aspekta. To se najbolje da sagledati kod utvrđivanja strategije razvoja turizma na određenom prostoru, posebno kada govorimo o valorizaciji u turizmu. U ovom slučaju, imamo dva aspekta valorizacije. Prvi je valorizacija prostora na kome će se odvijati turistička kretanja (izgradnja materijalne osnove, infrastrukture i suprastrukture), a drugi aspekt se javlja u momentu valorizacije izgrađenih sadržaja. Navedeno nam nameće obavezu istraživanja ta dva aspekta, odnosno nameće obavezu sagledavanja principa na kojima se zasniva odnos turizam-prostor, kao i značaj turizma za privredu zemlje. Pozitivni efekti, koji nastaju potrošnjom turista u turističkoj destinaciji, posebno stranih

Primljeno: 12.12.2016; Prihvaćeno: 23.02.2017

Submitted: 12.-12-2016; Accepted: 23.-02.-2017

- **Dr sc. Samiha Repak, Euroherc, direktor finasijskog sektora
Damir Muhić, doktorant na Fakultetu za menadžment i poslovnu ekonomiju
Univerziteta u Travniku**

posjetilaca, klasifikovani su u četiri velike grupe: ekonomsku, prostornu, socijalnu i psihološku.

Ključne riječi: *turizam, turista, potrošnja, ponuda i destinacija, valorizacija, ekonomske grupe, prostorni aspekt, sociološki aspekt, psihološki aspekt.*

Abstract

Unlike other activities, which are subject to a program of economic policy, tourism is a multi-disciplinary and discipline, both economic and geographic disciplines. This can best be seen in determining the strategy of tourism development in a certain area. In this case we have two aspects of the valorization of tourism. The first is the valorization of space on which will take place tourist movement (building material base, infrastructure and superstructure), and the other aspect occurs at the moment of valorisation of constructed facilities. The above imposes the obligation to study these two aspects, that imposes the obligation of looking at the principles underlying the relationship tourism-space, as well as the importance of tourism to the economy of the country. Positive effects, resulting from consumption of tourists in the tourist destination, especially foreign visitors, are classified into four major groups: economic, spatial, social and psychological.

Keywords: *tourism, tourists, consumption, supply and destination, valorization of economic groups, the spatial aspect, sociological aspect, psychological aspect.*

UMJESTO UVODA

Rad na utvrđivanju mjera ekonomske politike koji se odnosi na turizam u BiH traje sigurno već duži niz godina. On obuhvata teoretski aspekt, društveno-politički, ekonomski i organizacioni. Stoga i ovaj rad, predstavlja samo jednu od faza tih aktivnosti, koja upućuje na sprovođenje mjera koje su ranije usvojene, a u praksi još uvijek nisu saživjele. Istovremeno, ovaj rad uključuje kontinuitet dosadašnjih naučnih, političkih i ekonomskih opredjeljenja.

U mjerama ekonomske politike treba staviti akcent na unapređenje turizma u BiH. Znači treba da se odlučuje o međusobnim dohodovnim odnosima među privrednim djelatnostima, zatim da se mjerama ekonomske politike, uređuju dugoročni odnosi vezani za proces unapređenja turizma i komplementarnih djelatnosti. Ovo proizilazi iz činjenice da je unapređenje turizma rezultat ukupnih uslova privređivanja i da je neophodno da se mjerama ekonomske politike da prednost turizmu kao djelatnosti, koja ima najstabilniju i slobodno možemo reći najsigurniju budućnost, u odnosu na sve ostale privredne djelatnosti u BiH. Upravo iz tih razloga, je obaveza organa koji utvrđuju mjere ekonomske politike, da pri utvrđivanju strategije ekonomskog razvoja zemlje, imaju u vidu činjenicu da je turizam naša najperspektivnija djelatnost u budućnosti. Drugim riječima, radi se o potrebi povezanog djelovanja ukupnom ekonomskom politikom u neposrednoj saradnji sa subjektima turističke privrede u BiH. U radu se daje prijedlog mjera ekonomske politike, u

kojima se pokušava da napravi određena veza međusobnih odnosa ekonomskog razvoja zemlje i razvoja turizma kao privredne djelatnosti.

Smatramo, da u tom pravcu treba da djeluju kreatori ekonomske politike, kao i svi ostali dijelovi privrednog sistema, a posebno sistem planiranja, na koji se ekonomska politika u znatnoj mjeri oslanja.

TURIZAM U FUNKCIJI RAZVOJNE POLITIKE

Na alokaciju sredstava za unapređenje turističkog razvoja, po turističkim destinacijama (gradovi kao centri kulturnog turizma, planine, jezera, mjesta duhovnog turizma, primorski dio zemlje i dr.) djelovalo je u prošlosti mnogo faktora s različitim intenzitetom. Čini nam se prihvatljivom hipoteza da udio akumulacije nekog sektora u BiH nije bio srazmjeran ekonomskoj moći tog sektora u privredi, nego političkoj moći stranke koja je imala interes za ulaganja u određenu privrednu djelatnost. Ako bi se taj trend nastavio, onda bismo teško mogli očekivali promjene u strukturi privrede, posebno, ne promjene u ulaganjima na razvoj turizma, jer razvojna komponenta turizma, ne bi bila ugrađena u mjerama ekonomske politike.

Ako zanemarimo kredite kao najčešći izvor finansiranja razvojnih projekata, onda su pretežni način uticanja na budući razvoj turizma, zajednička ulaganja. Radi se o ulaganjima u turizam. Zajednička ulaganja, domaćih i stranih investitora, znače istovremeno smanjenje investicionog potencijala određenog organa na nivou BiH (entitet, kantoni općine i dr.). Postavlja se, dakle, sasvim jednostavno empirijsko pitanje, naime:

a) je li zajedničkim ulaganjima u perspektivi moguće postići postavljene razvojne ciljeve nekih ključnih sektora kao što su, npr., turizam, energetika, transport i slicno, i

b) neće li zajednička ulaganja u razvoj turizma, posebno, ako ta ulaganja vrše i pravni subjekti iz oblasti privrede, suviše osiromašiti sektore koji zajednički ulažu. Očito je, naime, da krediti ne predstavljaju rješenja, a privredna kretanja, trebala bi da zadrže razvojnu komponentu, jer se samo na tim osnovama može unaprijediti ekonomija u zemlji.

Uzmimo za primjer dilemu - kojoj od privrednih djelatnosti dati prednost u strategiji razvoja zemlje do 2025. godine: turizmu ili proizvodnji električne energije. Pretpostavimo da je za izgradnju kapaciteta za proizvodnju električne energije planiran obim investicijskih sredstava X, dok se planovima pojedinih općina, kao lokalnih samoupravnih jedinica na čijim prostorima imaju značajni turistički potencijali, traži, za ulaganja u turizam, obim investicijskih sredstava 2X. Postavlja se pitanje koji je od ova dva sektora, može obezbijediti u najkraćem roku povrat uloženi finansijskih sredstava i prema kojem će se kriterijumu utvrditi odnos ulaganja u turizam, odnosno u izgradnju kapaciteta za proizvodnju električne energije. Najlogičnije bi bilo da brzina povrata uloženi sredstava bude ključ za raspodjelu javnih sredstava za ulaganje.

Strogo ekonomski gledano, električna energija postala bi za ulagače skuplja investicija a tempo razvoja turizma smanjen. Međutim, "Ekonomija neizbježno uključuje neke od općih vrijednosti koje nam pružaju osnova za prosuđivanje odlika nekog ekonomskog sistema. U jednom pristupu postoje tri opće vrijednosti u ekonomiji: efikasnost, pravednost i demokracija:

(1) **Efikasnost** podrazumjeva efikasnost upotrebe *inputa* – faktora proizvodnje u dobijanju maksimalnih količina *outputa* – korisnih dobara i usluga. Ekonomska efikasnost zahtijeva da privreda proizvodi najvišu moguću količinu roba i usluga uz datu tehnologiju i oksudne resurse. U ekonomiji se ovaj zahtijev izražava kao **Pareto optimuma**, koji glasi da se efikasnost postiže onda kada se nikakvom novom preraspodjelom ne može poboljšati položaj jedne osobe, a da se istovremeno ne pogorša položaj neke druge osobe.

(2) **Pravednost** podrazumijeva da je korist od *resursa* pravedno raspoređena među članovima društva. Neograničeno djelovanje tržišta, npr., može proizvesti neprihvatljivo visok stepen nejednakosti dohotka i potrošnje, odnosno velike socijalne razlike među ljudima, pa država preraspodjeljuje dio dohotka bogatih siromašnima. Zadatak pravedne raspodjele je maksimizirati položaj najsiromašnij.¹ Kriterij pravednosti u vrednovanju ekonomskih sistema u savremenim društvima se provodi kao *pravedna raspodjela* tereta i koristi sistema što se može iskazati i kao mogućnost funkcioniranja principa „jednakih šansi za sve“ s obzirom na pojave rasne i polne diskriminacije, socijalnog i starosnog stanja, itd. Mislimo da bi problem trebalo rješavati unekoliko drukčije, naime razvojnu komponentu trebalo bi u većem obimu ugraditi u cijenu. U tom se slučaju investicije u objekte za proizvodnju električne energije (hidrocentrale, termoelektre, vjetroelektre i sl.) pojavljuju kao veći izdatak investitora, s jedne strane i distribucija do krajnjih potrošača (ako se isti obezbijede) koji sve češće traže alternativu za veoma skupu električnu energiju, s druge strane.

Iz iznešenog proizlazi da ekonomski gledano ulaganja u turizam ili u proizvodnju električne energije imaju isti konačni efekat - brzina povrata uložениh sredstava. Finansiranje razvojne komponente turizma, ili neke druge privredne djelatnosti, uslovljen brzinom povrata uložениh finansijskih sredstava izgleda nam, međutim, čistije i jednostavnije rješenje, jer svaki investitor teži povratku uložениh sredstava u što kraćem vremenu. Međutim, ovdje trebamo imati u vidu i činjenicu, da ako bi za razvoj turizma uspješni obezbijediti zajednička ulaganja domaćih i stranih, pravnih ili fizičkih lica, onda bi tim postupkom u kratkom vremenskom periodu generirali srazmjerno veća sredstva nego što bi u istom vremenskom periodu bilo moguće sakupiti sredstva određenog organa u BiH (entiteta, kantona ili općina).

Kod razvojne komponente, u našem slučaju turizma, treba odgovoriti na pitanje šta je to, što može ubrzati razvoj ove privredne grane. Ako gledamo planske dokumente pojedinih općina, na čijim prostorima egzistiraju turistički potencijali, ili pak koncepciju dugorocnog razvoja možemo ustanoviti da ti dokumenti, po pravilu, sadrže mnogo više kvalitativnih elemenata nego kvantitativnih. Ali za potrebe o kojima govorimo potrebni su vrlo precizni razvojni ciljevi u njihovom kvantitativnom obliku. Postupak postavljanja razvojnih ciljeva morao bi imati dvojaki karakter. Najprije bi bilo potrebno te ciljeve kvantitativno postaviti, a onda ispitati i verificirati njihovu konzistentnost u odnosu na željenu strukturu naše privrede. Na žalost, baš je u tom domenu malo urađeno, jer govorimo o nepovoljnoj strukturi privrede, a do sada još nismo odgovorili pozitivno, tj. kakva bi trebalo da bude povoljna struktura naše privrede. Tu bi trebalo polaziti od osnovnog cilja nacionalne privrede kao što ga je prije više godina definisala strategija ekonomskog razvoja BiH urađena po ideji međunarodne zajednice (finansirana od strane USAID-a, EU i dr.) i onda na toj osnovi razraditi model koji je bio prezentiran u pregledu rezultata koji su ostvareni za vrijeme od donošenja pomenute strategije do danas. Taj model mogao bi, u stvari, predstavljati verifikaciju postavljenih

¹ Halid Kurtović i Kadrija Hodžić (2016), Ekonomija u pravu, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici

ciljeva. Jedno od rješenja za prezentirani problem je jačanja konkurentnosti, turizma, posebno kada je u pitanju privlačenje turista iz inostranstva. Pogotovu, kada znamo, da se turistička potrošnja stranih turista, tretira kao "nevidljivi izvoz", odnosno "izvoz kao osnovni ključ rasta."

Valjalo bi razmisliti o teoretskim i praktičnim problemima razvojnih ciljeva razvoja turizma u zemlji kao cjelini i o ciljevima entiteta (FBiH i RS) i Distrikta Brčko. "Raspolućenost društvene i državne zajednice po različitim segmentima dolazi, naročito, do izražaja u vremenu društvenih kriza i lomova. Preobražaj društvene strukture je jedna od velikih promjena koja uzrokuje društvene nestabilnosti u kratkom ili dužem trajanju."² Paradoks je u činjenici da u BiH razvojni ciljevi zemlje kao celine ni u jednom dokumentu nisu postavljeni kao obaveza državnih organa. Mada u zemlji postoji jedinstveno tržište, ali nema jedinstvene makroekonomske politike, koja bi poslužila kao temelj na kojem se planiraju razvojni ciljevi. Ali i ako ne postoje makroekonomski zajednički ciljevi zemlje kao cjeline, mogu se formulirati i ciljevi entiteta i Distrikta Brčko, pa prema tome, može, doći do procesa usklađivanja. Ako pak ostajemo sa makroekonomskom politikom na nivou entiteta, onda treba, svakako, riješiti pitanja teritorijalne alokacije investicija. Imajući navedeno u vidu, može se govoriti o karakteristikama makroekonomskih ciljeva. "Budući da su karakteristike subjektivne racionalnosti takve da se odlučivanje temelji na nedovoljno dostatnim informacijama i znanjima u odnosu na objektivnu racionalnost, gdje se odluke donose u situaciji kada postoje dostatne informacije i znanja, logično je da menadžeri u javnome sektoru u većoj mjeri donose odluke na temelju objektivne racionalnosti, budući da im je okolina manje turbulentna, odnosno predvidljivija u odnosu na privatni sektor."³

Kao sljedeći problem postavlja se pitanje nivoa dogovaranja. Očito dogovaranje na nivou entiteta mora da se vrši po kompleksima i da se ulaganje u turistički razvoj vrši prema vrijednostima turističkih potencijala, odnosno vrsti turizma, koja ima najbržu stopu rasta. Sa stanovišta ravnomjernosti razvoja najprije je potrebno utvrditi prostorne cjeline sa atraktivnim turističkim vrijednostima, tj. pojedine prostorne cjeline koje dopunskom izgradnjom zaokružuju svoju turističku ponudu u odnosu na sve ostale turističke potencijale. Tek poslije toga može se govoriti o ulaganjima u razvoj turizma. Pojam vrijednosti ima brojna značenja ovisno o kontekstu. Oxfordski engleski rječnik definira vrijednost kao „vrednotu ili kvalitetu mjerenu u odnosu na zadani standard“ ili „normu procjene ili razmjene“ ili „kvalitetu u pogledu važnosti, korisnosti, poželjnosti, itd.“⁴ Iz toga proizilaze dva kruga ili nivoa dogovaranja između subjekata turističke privrede i nosioca mjera ekonomske politike:

1) prvi je nivo nacionalne privrede, gdje se utvaruju odnosi investicija, između pojedinih atraktivnih turističkih potencijala,

2) drugi je nivo unutar sektora turizma, gdje teče proces utvrđivanja prioriteta za ulaganja u razvoj pojedinih vrsti turizma.

Cilj dogovaranja u prvom krugu je jasan. Cilj dogovaranja u drugom krugu da se utvrde turistički prostori, odnosno vrste turizma u koje treba prioritarno ulagati, je mnogo

² Vukadinović, S. (2016), Tranzicijska institucionalna infrastruktura kroz organizaciju vlasti, "Tranzicija", Vitez-Tuzla-Beograd-Bukurešt-Zagreb 18(37), str. 89-98.

³ Šimić, D. (2015), *Karakteristike vođenja kod menadžera u javnom i privatnom sektoru šibensko-kninske*, Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku, broj 3-4, 2015, str. 107-118.

⁴Oxford English dictionary. Value. Dostupno na: <http://www.oed.com/view/Entry/221253?rskey=qV5CmH&result=1#eid> [13.1.2017.]

teže postići, jer svaka lokalna samouprava smatra da njeni turistički potencijali zaslužuju investiranje. Teoretski je moguće zamisliti računar velikog kapaciteta koji bi uz nekoliko datih ograničenja izračunao ravnotežne elemente svih ponuđenih rješenja, ali znajući mentalitet naših ljudi, dogovor po ovoj temi teško bi se postigao. To se nigde ne radi, jer je djelovanje tržišta još uvijek jeftiniji računar. “Problem izbora primjenjen na ponašanje pojedinačnog ekonomskog subjekta potpuno je određene maksimiziranjem koristi...”⁵ Ako tim ekstremima dodamo mogućnosti koje pruža naš sistem, tj. proces provođenja mjera ekonomske politike, onda je vjerovatno bolje ako na problematiku gledamo sa stanovišta više faktora. Prvi element predstavljaju relativne turističke vrijednosti, potencijala na svakoj od prostornih cjelina, koje se mogu empirijski utvrditi poznatim postupcima. U te elemente unose se korektivi procesom dogovaranja i dosadašnjih rezultata postignutih na određenim lokalitetima.

Treba imati u vidu da tako utvrđeni i dogovoreni odnosi predstavljaju dugoročnu tendenciju. Tržište kao barometar ponude i tražnje unosi na tom nivou dodatne informacije i deformacije, koje vode do toga da tražnja za pojnim vrstama turizma i lokalitetima budu odlučujući u donošenju odluka za ulaganjem u turistički razvoj pojedinih lokaliteta. Zbog toga mora kod svega toga odigrati veliku ulogu i proces planiranja ulaganja u izgradnji infra i supra strukture, bez koje se nemože govoriti o razvoju turizma. No, i pored toga što se nije krenulo od početka, treba istaći da je neophodno, da se krene na sveobuhvatnom koncipiranju ove materije u dokumenat - Strategiju razvoja turizma BiH, koja treba da ima i normativni karakter, ali isto tako smo svjesni političkih opstrukcija, kada je u pitanju izrada bilo kojeg akta koji ima za cilj da tretira BiH kao državu.

Prvo, sistem i politika razvoja turizma u BiH, u kontekstu privrednog sistema i sistema društvene reprodukcije imaju višestruke veze s ostalim dijelovima privrednog sistema. Od kvaliteta i pravca rješenja na ovom sektoru u velikoj mjeri zavisi odvijanje procesa društvene reprodukcije i ostvarenje društveno-ekonomskih ciljeva, zbog čega je nužno tražiti i utvrditi takva rješenja koja će doprinijeti nesmetanom odvijanju realizacije u stvaranju uslova za poboljšanje turističke ponude u našoj zemlji u cjelini i ostvarenju određenih ekonomskih ciljeva.

Drugo, putem sistema i politike razvoja turizma, odnosno putem konkretnih mjera, doprinosi se unapređenju privrednih odnosa u zemlji i povećanju stope rasta svih makroekonomskih pokazatelja (GDP, povećanje zaposlenosti i dr.), a s tim u vezi tretiraju se životna pitanja kao što su povećanje stope blagostanja stanovništva i ekonomska sigurnost. Kako ovi zahtjevi nisu homogeni i uskladeni, kako ostvarivanje ustavnih prava učesnika u društvenoj reprodukciji, a u skladu s tim i u primarnoj raspodjeli, podrazumeva ostvarivanje prava drugih učesnika, sistem i politika razvoja turizma, ne mogu se sprovesti kao jednostrani akti i odluke, već u procesu stalnog i ravnopravnog usaglašavanja stavova i interesa svih onih na koje se odnosi sistem i politika razvoja turizma. Zbog toga se, za razliku od većine drugih sektora privrednog sistema, sistemom i politikom razvoja turizma ne mogu unaprijed normativno regulisati svi odnosi.

Treće, sistem i politiku razvoja turizma treba sprovesti u uslovima tržišnih procesa bazi ponude i potražnje, i u okviru ekonomskih zakonitosti, kako onih trajnog karaktera, tako i onih koje su specifične za stepen privrednog razvoja na kome se nalazimo, te u okviru objektivnih uslova u kojima se odvija privredna aktivnost. To

⁵ Halid Kurtović, Kadrija Hodžić, op. isto.

zahtjeva da se politika razvoja turizma nužno zasniva na spoznaji objektivnih zakonitosti, da se te zakonitosti svjesnom akcijom koriguju i usmjeravaju i dovode u funkciju društveno-ekonomskog cilja.

Konstitutivni element turističke privrede, predstavlja tržište u ukupnosti materijalnih i institucionalnih uslova, uticaja i tendencija, te svjesne društvene akcije za uspostavljanje određenih odnosa na tržištu. Tako tržište predstavlja i osnovni okvir u kome će se primenjivati sistem i politika ulaganja u razvoj turizma u Bosni i Hercegovini, i ono će u krajnjoj liniji dati ocjenu funkcionalnosti ekonomske politike u njenom dijelu koji se odnosi na mjere za unapređenje turizma. Ekonomska politika mora polaziti od činjenice da na domaće privredne tokove, tržišne odnose i razvoj turizma u određenoj mjeri utiču privredni tokovi u svijetu i cijene iz međunarodne razmjene prisutne na turističkim tržištima.

Četvrto, ekonomska politika je sredstvo za ostvarivanje duغو rocnijeg planskog pristupa razvoju turizma kao privredne djelatnosti. I stoga se postavlja zadatak da se sistemom mjera podrži izvršenje ekonomske politike dugoročnijeg karaktera i ostvarenje razvoja ciljeva i strukturnih odnosa, da se omogući odvijanje procesa unapređenja turističke privrede Bosne i Hercegovine i doprinese ostvarenju dogovorenih transformacija na putu ekonomskog razvoja zemlje.

Kao što je tržište institucionalni instrument dugoročne politike razvoja turizma u Bosni i Hercegovini, tako je i tekuća politika lokalnih zajednica-općina, sredstvo za sprovođenje mjera ekonomske politike, ali i za povezivanje tog sistema s ostalim dijelovima ukupnog privrednog sistema i realnim tekućim materijalnim uslovima i institucionalnim rješenjima.

POTREBA ZA HOLISTIČKIM PRISTUPOM RAZVOJA TURIZMA

Zahtjevi da turizam dobije značajnije mjesto pri kreiranju ekonomske politike BiH, po našem mišljenju, predstavljaju korak naprijed u rješavanju ovog značajnog pitanja. Jer, ovaj sistem koji danas postoji kod nas, u praksi, može se reći da je administrativno rigidan. Mnogi autori koji su izučavali odnos ekonomske politike Bosne i Hercegovine i privrede, ističu da neusklađenost tih odnosa, praktično za posljedicu ima zaostajanje turizma, odnosno nisku participaciju turizma u stvaranju GDP (između 2 i 3 %). "Takva šarolika situacija katkada je donosila neuvjerljive pa i izrazito pogrešne i svakako loše analize, a katkada su one pisane od kvalitetnijih ekonomskih kritičara donosile lucidne zaključke o ovom važnom sektoru privređivanja."⁶ Sve nenormalnosti koje danas postoje na ekonomskom prostoru u zemlji, nisu samo rezultat nepostojanja zajedničke politike ekonomskog razvoja na nivou zemlje, nego i nedovoljnog poznavanja politike razvoja kreatora ekonomske politike na nivou entiteta. Mi smo drugim intervencijama, ili neintervencijama, ili neadekvatnim intervencijama, ili u kreiranju određene politike na drugim domenima stvarali takve odnose kakve mi danas imamo u BiH, određenu nestabilnost, dohodak nezasanovan na radu i tako dalje. Nismo vodili računa o činjenici "...da bi neko dobro, u bilo kom obliku, moglo da se transformiše u kapital, mora poći od ličnog, pojedinačnog interesa. Privatni interesi jesu suprotstavljeni jedni drugima, ali njihovo negiranje neće dovesti do toga da oni nestanu. Ti se interesi i pogledi delimično ili potpuno mogu poklapati sa interesima i pogledima drugih ljudi,

⁶ Boris Vukonić (2016), Turizam - pogled sa strane, Acta EconomicaEt Turistika 1/2016, Libertas međunarodno sveučilište, Zagreb

ili biti sasvim suprotstavljeni interesima nekih trećih. Koji god da je slučaj u pitanju, jedini način njihovog razrešavanja i zadovoljavanja jeste međudejstvo"⁷.

Mjere ekonomske politike su samo jedan refleks svih onih zahvata koje mi pravimo na drugim područjima, a nadamo se da ćemo putem administrativnog reguliranja odnosa s privredom, obuzdati ono što smo narušili drugim intervencijama u drugim oblastima našeg ekonomskog života. Vodeći pri tome računa, "...da sve ciljeve ekonomske politike nije moguće istovremeno ostavriti, nosioci ekonomske politike, s jedne strane prave izbor između ciljeva ekonomske politike, a s druge izabiru odgovarajuće instrumente za njihovu realizaciju."⁸ Razmišljanja u vezi s unapređenjem turizma, mogu se odnositi na sljedeća pitanja:

Prvo se odnosi na stepen dogovaranja zainteresovanih - državnih organa, turističkih preduzeća i dr. Čini mi se da se ipak mogu nazrijeti domeni tog dogovaranja (u to smo se uvjerali zadnjih nekoliko mjeseci, tokom kojih je bilo više uspješnih sastanaka između entitetskih vlada, između vlada i ekonomsko-socijalnih vijeća u entitetima i udruženjima poslodavaca), da to mogu biti određeni ključni pomoci u donošenju dugoročnih mjera ekonomske politike. Uostalom, praksa u ekonomski razvijenim zemljama upućuje nas na takav zaključak.

Znamo, naime, da tamo gdje je koncentracija i centralizacija kapitala izvršena po određenoj vertikalnoj i horizontalnoj liniji, da se tamo mogu vršiti dogovaranja. Prema tome, i naš domen dogovaranja ne može ići dalje, nego može samo obuhvatiti osnovne reprodukcione komplekse u određenoj zajedničkoj zavisnosti i tu sistem dogovaranja može praktično da, da, određena rješenja, jer činjenica je da, tu tržište ne djeluje, ono djeluje uglavnom samo kod konačnih proizvoda, pa, prema tome, tu moramo naći oportunitet određenog dogovaranja za reguliranje odnosa na relaciji: ekonomska politika BiH - turizam. "Nedostatak dogovora stvara konfuziju, ograničava potencijal za generaliziranjem te onemogućuje mogućnosti usporedbe istraživanja unutar ovog područja."⁹

Svakako da se u tom dogovaranju mora poći od određenih kriterijuma. Mislim da se i u . sistemu dogovaranja, posebno kada se dogovaranje vrši u cilju unapređenja turističke ponude zemlje, mora poći od turističkih potencijala, njihove snage privlačenja turista i izgrađene materijalne osnove na određenim lokalitetima. U sistemu dogovaranja mora se poći i od razvojne politike, od izgrađenosti infra i supra strukture na lokalitetima, na kojima želimo poboljšati turističku ponudu.

Drugo, prostorne cjeline, odnosno turističke destinacije, ne mogu ignorirati ni svjetske kriterije, koji se primjenjuju na turističkim lokalitetima. Počevši od turističkih vrljednosti datog lokaliteta, izgrađene saobraćajne i komunalne infrastrukture, objekata za smještaj i ishranu turista i dr. Prema tome, dogovaranje mora biti realan odraz, s jedne strane društvenih potreba za osmišljavanjem turističkih proizvoda i s druge

⁷ Štimac, M., Jovičić, J. (2013): *Djelatnost kapitala*, "Tranzicija", Vitez-Tuzla-Beograd-Bukurešt-Zagreb 15(32), 97-111.

⁸ Halid Kurtović i Kadrija Hodžić (2011): *Privredno-pravni sistem i politika*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

⁹ Ljubica Milanović Glavan, Vesna Bosilj Vukšić i Dalia Suša(2016), *Konceptualni model sustava za mjerenje procesne uspješnosti poslovanja: Studija slučaja hrvatskog poduzeća*.

strane, vrijednosti turističkih potencijala da privuku turiste, da posjete određeni lokalitet.

Čak smatramo da želje lokalnih zajednica, da njihove lokalitete treba posebno forsirati i ulagati u izgradnju materijalne osnove za razvoj turizma, ne mogu biti instrumenat za ostvarenje svih njihovih razvojnih ciljeva, jer ipak tu postoje granice, a one trebaju biti prethodno definisane u kriterije, prema kojima će se izdvajati sredstva za unapređenje turističke ponude. Pri tome treba imati u vidu da se "turizam, kao skup aktivnosti koji određuje potražnja, ne može prikazati kao jedna djelatnost već ga je potrebno promatrati kao skup različitih djelatnosti čija potražnja nije vezana samo uz turističku potražnju."¹⁰ Smatramo da osnovni kriterij treba da bude ostvareni turistički promet tokom proteklih pet godina svakog od lokaliteta, za koja se traže sredstva iz javnog budžeta. U tom smislu možda je opravdana opaska da ćemo previše administrirati i vratiti se možda korak natrag ka jednom administrativnom reguliranju kriterija, a onda gubimo realno tlo za vrednovanje turističkih vrijednosti svake turističke destinacije, kao određene objektivne veličine na osnovu kojih se mogu donositi određene odluke i usmjeravati sredstva za unapređenje turističke ponude datog lokaliteta.

Treće, što se tiče dogovaranja i negativne prakse, čini mi se da je možda pogrešno bilo do sada postavljeno to dogovaranje, jer uglavnom su se dogovarali subjekti turističke privrede, koji su na osnovu takvih dogovora imali monopolski odnos na određenoj turističkoj destinaciji. Ovome u prilog govori činjenica, koja je u BiH već prisutna, a to je koncentracija vlasništva nad nekoliko hotela i turističkih agencija u jednom mjestu (npr. Sarajevu).

Četvrto pitanje je usmjereno postizanju stabilnosti turističkog tržišta, s obzirom na njegovu osjetljivost na promjene - političke, bezbjedonosne, promjene cijena, i sl. Zato treba, da sistem bude što više usmjeren ka tome da riješi pitanje kriterija, koje moraju ispunjavati objekti koji pružaju usluge smještaja i ishrane turistima, jer mi smo svjedoci, danas, da veći broj objekata, pogotovu hostela i motela, ne ispunjavaju zahtjevane kriterije.

Peto, svakako nismo dovoljno posvetili pažnju i jednom fenomenu, koji možda nije samo naš, a to je da i pored prisutne globalne krize u većem broju zemalja, imamo stalan porast u broju dolazaka turista i ostvarenim noćenjima. To je fenomen koji je, izgleda, karakteristican i za neke druge zemlje. Tu nismo našli jedan, da tako kažem, pravi pristup. Jer, ako se pridržavamo jedne stare izreke "da ništa nije toliko dobro, da ne može biti bolje" onda, mi ne činimo dovoljno na promoviranje naše turističke ponude.

Medutim, možemo prihvatiti tezu da neko van zainteresiranih subjekata stvara konkurentne uslove na međunarodnom turističkom tržištu, odnosno, da i na ovom polju postoje lobiji, kojima nije u interese da BiH ostvaruje značajne prihode po osnovu turističke

¹⁰ Pletikosa, D. (2015), Prijedlog modela mjerenja konkurentnosti turizma i hotelijerstva Hrvatske, "Ekonomski pregled", Zagreb, , 66(6), 579-608. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/150391>

potrošnje. "Prevazilaženje podijeljenosti državne zajednice zahtijeva ogromnu velikodušnost i razumijevanje svih građana, nezavisno od volje političkih grupacija. Pojedinci moraju izliječiti stare rezove koji su prisutni u njihovim glavama i shvatiti kako nema smisla živjeti u prošlosti."¹¹ Shodno tome, ako vodimo računa o specifičnosti našega ekonomskog i političkog sistema, onda vjerujemo da je to vrlo moguće, jer uvijek se nailazi na određene otpore i suprotstavljanja, čim se preduzimaju takve mjere da se turistička ponuda BiH afirmiše na međunarodnom turističkom tržištu. Tu, po našem mišljenju, često nedostaje jedan ekonomski rezon kod subjekata turističke privrede. Oni, naime, sve teškoće nastoje da rješavaju tako, što idu u partnerske odnose sa turističkim agencijama iz drugih zemalja, a ne drugim mjerama, racionalnim i ekonomičnijim poslovanjem u svojim preduzećima.

ZAKLJUČAK

U našem pristupu naglašavamo potrebu većeg poklanjanja pažnje turizmu u okviru donošenja i sprovođenja ekonomske politike zemlje, ali i skrećemo pažnju za veća izdvajanja javnih sredstava za razvoj turizma.

Medutim, to u isto vrijeme pokazuje da je rad na koncipiranju ekonomske politike i odnos nadležnih prema turizmu, pokušaj izrade nekih normativnih rješenja - skopčan s problemom da riješi vrlo divergentna materijalna i druga različita gledanja na ulaganja u razvoj turističke privrede u Bosni i Hercegovini.

U tom smislu bilo bi korisno da se dalji radovi, koji su neophodni za istraživanja na ovom području, naročito kad se radi o izdvajanju za investicije u materijalnu osnovu turizma, usredsrede na nivo određenog državnog organa (entitet, kantone, odnosno općine) i na taj način ukažu na nužnost planiranja izdvajanja sredstava iz budžeta za unapređenje turističke ponude Bosne i Hercegovine

Pri tome mislimo, da i pored toga, što je u radu na to već ukazano, treba ponoviti da definitivno nije bilo opredjeljenja da se planskim pristupom osmisli unapređenje turističke ponude, već je to ostavljeno privatnom sektoru, da, ako ima interesa i ulaže u izgradnju objekata za prihvatanje i ishranu turista.

LITERATURA

1) Kurtović, H. (2012), Monetarna politika Bosne i Hercegovine, Univerzitetska hronika, časopis Univerziteta u Travniku, Travnik, Vol. 4 broj 1.

2) Kurtović, H. (2011), Uvođenje nekih novih obaveza za osiguravajuća društva po osnovu obaveznih osiguranja motornih vozila, Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, Zenica, broj 7.

¹¹ Srđan Vukadinović (2015), Tranzicijska institucionalna infrastruktura kroz organizaciju vlasti, "Tranzicija", Tuzla-Beograd-Bukurešt-Zagreb 18(37), str. 89-98.

3) Kurtović, H. (2013), *Strengthening the role of local goverment in the conduct of economic policy in Bosnia and Herzegovina*. Regional Science Conference with International participation, with the theme: Effects of Global risk in transition Countries, Peja, Republic of Kosovo, Peja, 2013.

4) Kurtović, H. (2014) *Traffic – generator of Economic*, Reginal Science Conference with International participation. Society Internationalization – efectivity and problems, Peja, Year 2, No 2.

5) Kurtović, H. (2015), *Economic policy Of Bosnia and Herzegovina and Its Impact on the Improvement of Agricultural Production*. Reginal Science Conference with International participation, with the theme Stable local Development Challenges and Opportunities, Peja, Year 1, No 1.

6) Kurtović, H., Hodžić, K. (2016), *Ekonomija u pravu*, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici.

7) Kurtović, H., Hodžić, K. (2011), *Privredno-pravni sistem i politika*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

8) Pletikosa, D. (2015), *Prijedlog modela mjerenja konkurentnosti turizma i hotelijerstva Hrvatske*, “Ekonomski pregled”, Zagreb, 66(6).

9) Nalić, M. (2016), *Uloga konkurentnosti u međunarodnoj razmjeni*, “Tranzicija”, Međunarodni naučni časopis za ekonomiju i politiku tranzicije, Tuzla-Beograd-Bukurešt-Zagreb.

10) Šimić, D. (2015), *Karakteristike vođenja kod menadžera u javnom i privatnom sektoru šibensko-kninske*, Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku, broj 3-4.

11) Boris Vukonić (2016), *Turizam - pogled sa strane*, Acta Economica et Turistika, Libertas međunarodno sveučilište, Zagreb, broj 1.

12) Milanović, Lj. Glavan, Bosilj-Vukšić, V., Suša, D. (2016), *Konceptualni model sustava za mjerenje procesne uspješnosti poslovanja: Studija slučaja hrvatskog poduzeća*.

13) Štimac, M., Jovičić, J. (2013), *Djelatnost kapitala*, “Tranzicija”, Međunarodni naučni časopis za ekonomiju i politiku tranzicije, Tuzla-Beograd-Bukurešt-Zagreb

14) Vukadinović, S. (2015), *Tranzicijska institucionalna infrastruktura kroz organizaciju vlasti*, “Tranzicija”, Tuzla-Beograd-Bukurešt-Zagreb.